

ідея права. Римські юристи спираючись на грецьку філософію переводять ідею справедливості в плоскість правову.

Формується ідея права, під якою розуміється гарантована владою і законом справедливість.

Формул та відповідних ним процесам судочинства було в Римі багато. Вони представляють собою певний адміністративний засіб розв'язання конфліктів, які виникли в суді.

Вставши над судом адміністратор (претор) намагався організувати процес судочинства, тобто встановити певні правила поведінки для всіх учасників, тобто визначити рівні умови для всіх груп населення.

З появою нової системи судочинства стало можливим розширення бази законів. Тепер претор вимагав від римських суддів «вести судочинство в основному не на суворому виконанню цивільного права, а відповідно *ex fide dona*, тобто відповідно тим вимогам, які відповідали би принципам справедливості та законності. Користуючись своєю владою «претор отримав можливість визнавати нові відносини життя, що розвивається, або, навпаки, залишати іноді без захисту відносини, які формально відповідають закону, але по суті є такими, що відмирають разом з цим законом, відмовляючи в подібних випадках у видачі позивачу формули позову».

Засобами виникнення принципів римського права були не тільки вплив грецької філософії на світогляд римських юристів. Треба також зазначити вплив грецької філософії на право народів. В свою чергу вплив *jus gentium* на *jus civile* було дуже значним; народ, магістрати та юристи запозичали з нього нове поняття права, вони стали цінувати в юридичних актах більше сутність, ніж форму. *Jus gentium* якщо не створив, але розширив поняття *bonae fidei*, *aequitatis* та абстрактної природи права та юристи були тлумачами цього процесу, застосовуючи його постійно та відповідно відносин суворого цивільного права [4, с. 90].

Під цивільним правом розумілося власне римське право. Воно, з одного боку, не відокремлюється повністю від природного права або від права народів, з іншого – не всі його дотримуються. Бо якщо додати що-небудь до загального права або скоротити його, то створюється якесь власне право, тобто цивільне (Д.1.1.6.).

Відповідно, цивільне право розвивається на підґрунті природного права і права народів, випливає з них, але не зводиться до них. Воно проектує на конкретну дійсність, у даному випадку на – римське суспільство, загальні принципи природного права і права народів.

На думку римських юристів, зокрема Ульпіана, природне право втілює вимоги справедливості і

виражає основоположну ідею, згідно з якої право взагалі є справедливим за своєю суттю. Більше того, саме за природним правом всі народжуються вільними (Д.1.1.1.).

В античній традиції мораль та позитивне право об'єднувались однією загальною справедливістю. Для порівняння, інший грецький філософ по-іншому розглядає справедливість у праві. Аристотель основою управління суспільством вважає справедливість, а про право (і природне, і волевиявлене) говорить тільки як про політичне право, тобто таке, яке може існувати лише у державі (принцип владної забезпеченості) [5, с. 159]. Тому, висловлюється Сократ, «законне» та «справедливе» – це одне і те ж саме. Таку ж ідею висловлює Аристотель: «Поняття справедливості, – пише він, – пов'язане з уявою про державу, тому що право, яке служить мірою справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування» [6, с. 35].

Право відрізняється від життя. Ця відмінність виявляється у тому, що умови місця, часу, соціального середовища не стільки досягаються у праві раціонально, скільки виражаються як цінності. Логічне визначення цих цінностей формує життєвий етос, що забезпечує добровільне виконання права. Таке поєднання справедливості і доцільності є дуже складним як у суто технічному сенсі, так і в сенсі впливу наявних соціальних умов. Тому завжди виникає проблема зв'язку природного і позитивного права як проблема розбіжності сутності та існування права [7, с. 125].

При розгляді римського права постає питання – чому принципи справедливості, розумності та добросовісності треба розглядати саме як принципи римського права.

Визнаючи вчення античних афінських філософів, римські юристи надавали перевагу вченню про природне право. Ідеї природного права у римських юристів перетворилися на принципи права.

Насамперед треба зазначити, що природне право під впливом стоїцизму у римських юристів виглядало як ідеальне право. Такий підхід дозволив римським юристам узгодити зміст позитивного права із правом ідеальним... Ще один аспект використання римською юриспруденцією ідей природного права: усвідомлення того, що будь-яке право складає певну цілісність, пронизану загальними принципами [8, с. 272].

В результаті такого розуміння було створено систему, яка складалась із системи інститутів, була розроблена система принципів.

Згідно з давньогрецькою філософією «справедливість» була категорією не тільки моральною, але й політичною та економічною.

Як філософська категорія – справедливість відображує не тільки співвідносини людей між

собою, але й по їх відношенню до чогось цілого. Справедливість – це системна якість, яка сприяє загальному благу.

Етимологічно латинське «*aequitas*» означало «рівномірність, співрозмірність, рівність». Відносно до правових явищ у римській юриспруденції це поняття набуло значення «справедливість» та стало явищем конкретизації поняття справедливості, яке визначалося словом «*justitia*».

Поняття «*aequitas*» використовувалося римськими юристами для протиставлення *iniquitas* (несправедливості) – правовій ситуації, яка протирічить справедливості. «*Aequitas*» була висловленням природно-правової справедливості, яка істотним чином визначала та оцінювала діюче право, яке служило керівним орієнтиром, моральним еталоном у право творенні преторів, сенату та юристів, при тлумаченні та застосуванні права.

Відповідно до поглядів Платона, Аристотеля, Цицерона, філософів стоїцизму, які справили вплив на римських юристів, справедливість у людських відносинах була моментом рівності, еквівалентності. За Платоном справедливість – це якість всієї держави, на відміну від інших якостей (мужність, мудрість), які характеризують окремі групи. Аристотель зазначав, що справедливість виражає не якусь одну якість, а охоплює все. Справедливість – це принцип, який регулює відносини осіб з приводу розподілу соціальних благ, де кожному віддається за його заслугою.

Цієї ж позиції дотримується римський юрист Гай: «Всі народи, які керуються законами та звичаями, користуються частково своїм власним правом, частково правом, загальним для всіх людей. Тому що право, яке кожний народ встановив для себе, є власним правом держави та має назву «цивільне право», тобто якби власним правом самої держави те ж право, яке природний розум встановив між всіма людьми, виконувалося у всіх однаково і мало назву «право народів», якби те право, яким користуються народи [8; с. 123].

На думку римських юристів, природне право виконує вимоги справедливості, та виражає ідею, відповідно до якої право взагалі справедливе за своєю сутністю.

Розгляд права як справедливості і добра звично пов'язують з ім'ям знаменитого юриста Цельса. Ульпіан відзначає, що право сходиться до справедливості (*justitia*), як це визначає Цельс: *ius est ars boni et aequi* (право є мистецтво добра і справедливості).

Протилежність між справедливим і несправедливим правом у римській юриспруденції виражалася шляхом співставлення еквівалентного (рівного) права нееквівалентному (нерівному) праву.

У будь-якому праві правовий еквівалент означає рівну справедливість або справедливу рівність. Ідея такого праворозуміння міститься у визначенні Ульпіаном поняття справедливості: Справедливість є незмінна і постійна воля надавати кожному його право. Розпорядження права суть такі: жити чесно, не робити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить. Справедливість є пізнання божественних і людських справ, наука про справедливе і несправедливе.

У цьому визначенні дослідники вбачають вираз основного принципу права взагалі – принципу рівності, який припускає і виражає рівну справедливість і справедлива рівність для всіх людей – суб'єктів права. Як зазначає В.С. Нерсисянц, спираючись на джерела діючого права, римські юристи у своєму трактуванні прав індивідів інтерпретували правові норми, що склалися у душі їх відповідності до вимог справедливості (*aequitas*) і у разі колізій часто змінювали стару норму з урахуванням нових уявлень про справедливість і справедливе право (*aequum ius*). Така правозахисна і правотвірна діяльність римських юристів забезпечувала взаємозв'язок різних джерел права і сприяла поєднанню стабільності і гнучкості у розвитку і оновленні юридичної конструкції прав індивіда як основного суб'єкта права. *Aequitas* відіграла роль керівної ідеї (принципу) в інтерпретації норм позитивного права і прав індивіда особливо. Тим самим абстрактне уявлення про природно-правову справедливість було трансформовано у принцип позитивного права і стало основним критерієм справжнього права. І далі: Трактування справедливості як необхідної властивості самого права і конструктивного моменту його поняття означало, що всі норми, які суперечать вимогам принципу природно-правової справедливості, не мають юридичної сили. Важливе значення для розвитку концепцій прав і свобод людини мало розроблене римськими юристами правове розуміння держави, правове визначення повноважень і обов'язків посадовців і установ. Згідно з цією концепцією, держава в її відносинах з індивідом стоїть не зовні або над правопорядком, а є його складовою частиною. Підставою і критерієм справедливості у відносинах між індивідом і державою є право (правова справедливість і справедливе право), а не держава. Отже, держава повинна відноситися до індивіда не за власними (позаправовими) правилами, а як правослухняний суб'єкт відповідно до загальних для всіх вимог права.

В.С. Нерсисянц [9, с. 55] зазначає «римські юристи, спираючись на джерела існуючого права в своєму тлумаченні прав індивідів, інтерпретували правові норми, що вже склалися, відповідно до

вимог справедливості, та у наявності колізій час-то змінювали стару норму з урахуванням нових уявлень про справедливість та справедливе право. Така правозахисна та правотворча діяльність римських юристів забезпечувала взаємозв'язок різних джерел права та сприяла співіснуванню стабільності та гнучкості у розвитку та оновленні юридичної конструкції прав індивіда як основного суб'єкта права. Яскравим прикладом значення застосування принципу справедливості як джерела права є висловлювання юриста Павла « По всіх справах, найбільшим ступенем у праві, необхідно керуватись справедливістю» («In omnibus, maxime tamen in jure aequitas spectanda est» Paul., Д. 50,17, 90).

Слід погодитися з висловлюванням М. Бартошека, «*aequitas* стає поряд із правом, контролює його та в міру можливостей пом'якшує його суворість» [10, с. 26].

Призначення категорії «справедливість» виявлялася, коли необхідно було вирішити протиріччя між загальноприйнятим застосуванням права та окремим незвичайним випадком («Там, де наявно потребується справедливість, необхідно допомогти» – «*Ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est*» Marcell, (Д.4,1,7); «Це потребується по справедливості, хоча чіткий правовий припис відсутній» – «...*haec aequitas suggerit, et si iure deficiamus*» Paul., (Д. 39,3,2,5). Таким чином, «*aequitas*» була для римлян критерієм, який може врегулювати спірний випадок, що дозволяв знайти вірне рішення розумним застосуванням конфліктних інтересів у душі цього правового інституту та «*aequitas naturalis*» (природного почуття справедливості»).

Висновки. Таким чином, позитивне та природне право являють собою щось, що було надано як істоті розумній, те що забезпечує рівність, свободу, порядок та справедливість. Звідси – підлеглість праву, виконання законів стає моральним боргом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. – 2-ге вид., стереотип. / Відп. ред. та автор вст. Слова С. Кримський. – К. : Либідь, 1999. – 420 с.
2. Римское частное право: Учебник / Под. ред. И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 1994. – 590 с.
3. Маркс К., Энгельс Ф. / Происхождение семьи, частной собственности и государства. – Соч. – 2-е изд. – Т. 21. – 730 с.
4. Гвидо Поделлетти. Учебник истории римского права. Пер. с итал. Д.И. Азаревича. – Одесса, Типография П.А. Зеленаго, – 1883. – с. 90.
5. Колодій М. Принципи права України. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 380 с.
6. Аристотель. Политика. – 1253 а 35.
7. Максимов С.И. Правовая реальность: Опыт философского осмысления // Вісник академії правових наук України № 2(29). – С. 125-133.
8. Римське приватне право (Конспект лекцій. Практикум). – Х. : Одісей, 2000. – 640 с.
9. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец. / Институт государства и права РАН. Академ. правовой университет. – М.: Норма, 2000. – 332 с.
10. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. – М.: Юрид. лит., 1989. – 254 с.

Бабич Ирина Григоріївна

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ – ХАРАКТЕРИСТИКА У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

В статті розглядається принцип справедливості у римському приватному праві, його роль і місце. Розглядається зв'язок категорії справедливості із природним правом та преторським правом.

Встановлено, що принцип справедливості є системоутворюючим принципом у римському приватному праві.

Ключові слова: принцип справедливості, справедливість, природне право, преторське право

Бабич Ирина Григорьевна

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ – ХАРАКТЕРИСТИКА В РИМСКОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ

В статье рассматривается принцип справедливости в римском частном праве, его роль и место. Рассматривается связь категории справедливости с естественным правом и преторским правом.

Установлено, что принцип справедливости является системообразующим принципом в римском праве.

Ключевые слова: принцип справедливости, справедливость, природное право, преторское право

Babich Irina Grigorievna

CHARACTERISTIC OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN ROMAN PRIVATE LAW

The article deals with the principle of justice in Roman private law, its role and place. Relationship between the category of justice with natural law and pretor law is considered.

It is established that the principle of justice is a system that creates the principle in Roman private law.

Keywords: principle of justice, justice, natural law, pretor law.